

ADAPTACE UKRAJINSKÝCH ŽÁKŮ NA VZDĚLÁVÁNÍ V ČESKÝCH ZÁKLADNÍCH ŠKOLÁCH

Petr Hlad'o, Klára Šed'ová, Jana Obrovská,
Kateřina Lojdo'ová, Oksana Stupak, Tomáš Lintner,
Martin Fico

březen 2023

WWW.SYRI.CZ

Studie SYRI / výzkumná skupina VZDĚLÁVÁNÍ

ADAPTACE UKRAJINSKÝCH ŽÁKŮ NA VZDĚLÁVÁNÍ V ČESKÝCH ZÁKLADNÍCH ŠKOLÁCH

Petr Hlad'o, Klára Šed'ová, Jana Obrovská,
Kateřina Lojdo'ová, Oksana Stupak, Tomáš Lintner,
Martin Fico

kontakt na autory: hlado@phil.muni.cz, +420 608 611 616

březen 2023

WWW.SYRI.CZ

Tato práce vznikla v rámci projektu NPO „Národní institut pro výzkum socioekonomických dopadů nemocí a systémových rizik,“ č. LX22NPO5101, financovaného Evropskou unií – Next Generation EU (MŠMT, NPO: EXCELES).

Adaptace ukrajinských žáků na vzdělávání v českých základních školách¹

Petr Hladů, Klára Šedřová, Jana Obrovská, Kateřina Lojdová, Oksana Stupak, Tomáš Lintner, Martin Fico²

Shrnutí výsledků

Adaptace nově příchozích ukrajinských žáků na vzdělávání v českých základních školách se aktuálně stala jednou z nevýznamnějších výzev českého vzdělávacího systému. Hloubkové kvalitativní šetření založené na případových studiích šesti základních škol, které bylo realizováno od října 2022 do února 2023, ukázalo, že:

1. Rozvoj adaptačních mechanismů na školách byl ztížen často nejasnými představami jednotlivých aktérů o tom, co vše má adaptace ukrajinských žáků zahrnovat a chybějící metodickou podporou.
2. Důraz byl kladen na to, aby si ukrajinští žáci osvojili český jazyk, což je řediteli, učiteli i rodiči vnímáno jako nutný základ jak pro sociální, tak akademickou adaptaci. Jen některé školy mají zkušenosti s výukou češtiny jako cizího jazyka. Výuka českého jazyka byla na školách zajišťována v různé intenzitě a s různým personálním obsazením.
3. Základní školy měly tendenci nadřazovat sociální adaptaci nad adaptací akademickou a ukrajinským žákům se snažily zajistit zejména psychologický a sociální komfort.
4. Přes snahu škol o sociální adaptaci ukrajinských žáků lze míru jejich začlenění v českých žákovských kolektivech považovat za spíše nízkou. Vztahy ve třídách jsou do velké míry etnicky segregované.
5. Akademická adaptace byla školami vnímána jako obtížnější než adaptace sociální. Učitelé vyjadřovali nejistotu, jak vysoké akademické nároky na ukrajinské žáky klást, jakým způsobem je zapojovat do výuky, do jaké míry jim upravovat kurikulum a jak přistupovat k jejich hodnocení.
6. Nižší akademické nároky a mírnější hodnocení ze strany učitelů se promítají do pohledu rodičů a žáků, kteří českou školu ve srovnání s ukrajinskou hodnotí jako snazší. Rodiče snahu škol o sociální adaptaci akceptují, ale zdůrazňují zájem o adaptaci akademickou.
7. Přijímací zkoušky na střední školy jsou vedením škol, učiteli a rodiči vnímány jako kritický bod pro další vzdělávání ukrajinských žáků.

Doporučení

V zájmu zlepšení socializace a vzdělávání ukrajinských žáků v českých základních školách doporučujeme:

1 Tato práce vznikla v rámci projektu NPO „Národní institut pro výzkum socioekonomických dopadů nemocí a systémových rizik,“ č. LX22NPO5101, financovaného Evropskou unií – Next Generation EU (MŠMT, NPO: EXCELES).

2 Národní institut SYRI, kontakt na autory: hlado@phil.muni.cz, + 420 608 611 616

1. Podporovat sociální adaptaci vytvářením příležitostí pro společné aktivity českých a ukrajinských žáků.
2. Rovnoměrně zařazovat ukrajinské žáky do tříd tak, aby jejich zastoupení ve třídě nepřesahovalo 20 % všech žáků.
3. Klást větší důraz na akademickou adaptaci ukrajinských žáků. Stanovovat ukrajinským žákům přiměřené vzdělávací cíle.
4. Zaměřit se u ukrajinských žáků ve vyšších ročnících základních škol na přípravu na přijímací zkoušky na střední školy.
5. Posílit diagnostiku specifických vzdělávacích potřeb ukrajinských žáků.
6. Využívat promyšlených postupů diferenciací výuky, které umožní zohlednit individuální rozdíly v úrovni znalostí a dovedností jednotlivých ukrajinských žáků.
7. Ve výuce aplikovat práci v etnicky smíšených skupinách, která může podpořit jak akademickou, tak sociální adaptaci ukrajinských žáků.
8. Dostat do systému učitele českého jazyka, kteří jsou kvalifikovaní pro výuku českého jazyka jako cizího jazyka.

1 Kontext výzkumu

Ozbrojený konflikt na území Ukrajiny vyvolaný invazí vojsk Ruské federace způsobil jednu z největších uprchlických krizí v Evropě od druhé světové války. Česká republika se stala útočištěm pro téměř půl milionu ukrajinských uprchlíků, přičemž téměř **třetina azylantů jsou děti do 18 let** vyžadující přístup ke vzdělávání (UNHCR, 2023). Česká republika se zákonem č. 67/2022 Sb. (ve znění pozdějších předpisů) zavázala poskytovat bezplatné vzdělání všem dětem uprchlíků. Z výzkumu PAQ Research vyplynulo, že této možnosti využilo a do českých základních škol na konci roku 2022 docházelo 90 % dětí ukrajinských uprchlíků (Prokop et al., 2023). Podle dostupných statistických dat se k 30. 9. 2022 v základních školách vzdělávalo 51 tis. ukrajinských žáků a téměř 40 tis. (78 %) z nich tvořili ukrajinští uprchlíci (MŠMT, 2022).

Na základě výše uvedeného zákona mají být ukrajinské děti, na které se vztahuje povinná školní docházka, vzdělávány primárně v **heterogenních třídách** základních škol (tj. v běžných třídách, kde jsou společně s ukrajinskými žáky vzdělávání čeští žáci). Na začátku školního roku 2022/23 téměř 60 % základních škol nevzdělávala žádné ukrajinské žáky azylanty. **Asi 40 % škol mělo třídy s jedním až pěti a 1 % škol s více než pěti integrovanými ukrajinskými žáky azylanty.** V plně ukrajinských třídách se v běžných základních školách v tomto období vzdělávalo 3,6 % všech ukrajinských žáků azylantů (MŠMT, 2022).

České základní školy ve velmi krátké době přijaly velký počet ukrajinských žáků azylantů bez předchozí znalosti českého jazyka a zkušeností s českým vzdělávacím systémem. Ukrajinští žáci azylanti v současné době tvoří 4 % všech žáků základních škol a ukrajinští žáci se stali **nejpočetnější skupinou cizinců v českém vzdělávacím systému** (MŠMT, 2022). Adaptace nově příchozích ukrajinských žáků na vzdělávání v českých základních školách se stala jednou z nevyznamnějších výzev českého vzdělávacího

systému. Výzvou velmi náročnou, neboť příchod ukrajinských uprchlíků do škol probíhal překotně a školy na něj nebyly materiálně ani metodicky připraveny.

Je proto velmi důležité monitorovat, jakým způsobem adaptace ukrajinských žáků ve školách probíhá. Česká školní inspekce (ČŠI) zjišťovala na jaře 2022 zkušenosti, přístupy a postupy při adaptaci na velkém vzorku škol (626 základních a 52 mateřských) vzdělávajících ukrajinské uprchlíky (Novosák et al., 2022). Ze šetření vyplynulo, že **školy vyvíjejí řadu postupů usnadňujících adaptaci ukrajinských žáků**. Ačkoli vnímají situaci jako náročnou, adaptace na většině škol probíhá uspokojivě a zdárně. Šetření ČŠI vnímáme jako významné a velmi užitečné, monitoring procesu adaptace proběhl díky velkému vzorku téměř na všech školách, na kterých se na jaře 2022 vzdělávaly vyšší počty ukrajinských uprchlíků. Takto postavený design má však samozřejmě také své limity, především objem dat získaných v jednotlivých školách a nutné odhlížení od detailů a rozdílů mezi jednotlivými školami. Proto jsme se rozhodli realizovat **hloubkové kvalitativní šetření založené na případových studiích šesti základních škol**, v nichž jsme prováděli velmi obsáhlý, detailní a mnoha zdrojový sběr dat. Tato studie shrnuje základní nálezy.

2 Metodologie

Hlavním cílem výzkumu bylo zjistit, **jak probíhá adaptace ukrajinských žáků na vzdělávání v českých základních školách** pohledem vedení škol, učitelů, ale i samotných žáků, jejich rodičů a dalších aktérů. S ohledem na cíle výzkumu byl zvolen kvalitativní výzkumný design založený na hloubkových případových studiích škol. Na základě dat poskytnutých ČŠI bylo v září 2022 osloveno devět základních škol ve městě Brně, které splňovaly podmínku integrace 30 až 60 ukrajinských žáků. Z oslovených škol se do výzkumu zapojilo **šest brněnských základních škol**. Na každé škole jsme vybrali dvě třídy druhého stupně a v nich pak dva ukrajinské žáky a jednoho jejich učitele – obvykle třídního učitele nebo učitele vzdělávajícího žáky ve stěžejních předmětech (např. český jazyk, matematika). V průběhu výzkumu jsme vzorek rozšířili o ukrajinské asistenty pedagoga, které s ukrajinskými žáky rovněž pedagogicky pracují.

Sběr dat probíhal **od října 2022 do února 2023** a byl postaven na polostrukturovaných **rozhovorech** s řediteli a zástupci ředitele (6 rozhovorů), s učiteli (12 rozhovorů), ukrajinskými asistenty pedagoga (4 rozhovory), se žáky (21 rozhovorů) a jejich rodiči (19 rozhovorů). Rozhovory s vedením školy a učiteli byly realizovány v prostorách školy. Rozhovory se žáky a jejich rodiči byly obvykle vedeny odděleně a probíhaly v českém, ukrajinském či ruském jazyce. Rozhovory byly doplněny **pozorováním** ukrajinských žáků ve vyučování. Dále byly za pomoci **sociometrie** ve třídách zahrnutých do výzkumu zjišťovány sociální vazby mezi žáky. Dotazník k sociometrii žáci vyplňovali v rámci vyučování a měl bilingvní česko-ukrajinskou formu.

3 Adaptace pohledem vedení škol a učitelů

Příchod ukrajinských žáků do českého základního školství po vypuknutí války na Ukrajině byl spojen s vlnou **solidarity**, kterou v našem vzorku projevovalo nejen vedení základních škol, ale též učitelé a žáci. Ředitelé všech škol ve vzorku uváděli, že přijímali všechny ukrajinské žáky, jejichž zástupci se na ně na jaře 2022 obrátili. Právě bezvýhradná ochota přijímat ukrajinské žáky vedla k tomu, že sledované školy nakonec přijaly vysoké počty těchto žáků, čímž se odlišují od jiných českých základních škol.

Bylo jasné, že ty děti musíme přijmout. Mají právo se přihlásit do školy. My to místo máme, takže se s tím musíme nějak popasovat. (Ředitelka, škola A)

Ředitelé škol shodně uváděli, že čeští žáci se na ukrajinské žáky těšili a společně s učiteli se snažili o to, aby se nově příchozí ukrajinští spolužáci **začlenili** do kolektivu třídy. Na všech zkoumaných školách byla od počátku přítomná finanční a materiální **podpora** ukrajinských žáků, která byla cílena nejen na zajištění základních potřeb, ale též na financování některých školních a mimoškolních aktivit (např. výlety, kroužky).

Současně s finanční a hmotnou podporou začaly školy pro ukrajinské žáky rozvíjet různé extenzivní **adaptační mechanismy**. V tomto ohledu se od sebe školy ve vzorku velmi lišily. Na některých školách například byly organizovány adaptační skupiny a turnusy, probíhala úprava kurikula pro ukrajinské žáky, vytváření individualizovaných rozvrhů, žáci byli rozřazováni do tříd na základě hodnocení jejich pokročilosti v různých oblastech, do pedagogického sboru byli přijati ukrajinští asistenti pedagoga, žákům byla nabízena psychologická podpora. Oproti tomu jinde byli žáci jednoduše uvedeni do tříd a další bylo ponecháno na jednotlivých učitelích. Rozvoj adaptačních mechanismů na školách byl ztížen často nejasnými představami zapojených aktérů, co vše má adaptace ukrajinských žáků zahrnovat. Mnohdy byla přítom vyjadřována jistá bezradnost a chybějící metodická podpora.

Je to takový, jakože se o tom mluví, adaptace, adaptace, ale vlastně nevíme, co se tím přesně myslí. (Učitelka, škola A)

Při úvahách o tom, jaké cíle si školy v oblasti adaptace ukrajinských žáků kladou, vedení škol i jednotliví učitelé deklarovali různé perspektivy, přičemž někteří zdůrazňovali **adaptaci sociální** (... že si najde kamarády, že nezůstane jenom v ukrajinské komunitě, ale že má kamarády mezi českými dětmi), jiní **adaptaci akademickou** (... je schopen fungovat ve třídě, pracovat skupinově i sám, zapojí se do hodiny). Celkově ovšem pedagogové ve sledovaných školách jevíli tendenci nadřazovat adaptaci sociální nad adaptaci akademickou.

Napříč oběma typy adaptace prochází důraz na to, aby si ukrajinští žáci především osvojili český jazyk, což je vnímáno jako nutná báze jak pro sociální, tak pro akademickou adaptaci. Na všech sledovaných školách byla žákům zajišťována výuka češtiny, avšak v různé intenzitě a s různým personálním zajištěním. **Jazykovou bariéru ukrajinských žáků** se školy snažily řešit od prvního okamžiku po jejich příchodu. Především mezi

učiteli převládal názor, že by **ukrajinští žáci měli být do třídy začlenění až v okamžiku, kdy úspěšně absolvují intenzivní jazykovou přípravu** a budou schopni s učiteli a spolužáky komunikovat v českém jazyce. Ačkoli některé školy realizovaly adaptační skupiny pro žáky před zařazením do běžných tříd, vzhledem k omezené délce jejich trvání nebylo možné žáky dostatečně jazykově vybavit. Jazyková příprava tak reálně nepředcházela zařazení do třídy, nýbrž probíhala již jako součást běžného vyučování. Typickou cestou bylo vytvoření oddělených skupin pro jazykovou přípravu ukrajinských žáků, která probíhala v době výuky. To znamená, že ukrajinští žáci v části vyučovacího dne byli vzděláváni odděleně a výuky některých předmětů se neúčastnili. Toto uspořádání bylo vnímáno jako nutné, ač ne ideální. Na všech sledovaných školách bylo vyjadřováno přání, aby byla výuka češtiny jako cizího jazyka dodávána jako externí služba, neboť pedagogové ve škole pro ni nemají dostatečnou kapacitu ani kvalifikaci.

S češtinou pro cizince jsem moc zkušeností neměla. Takže vlastně já teďka ... jakoby bojuju, takže se postupně pořád učím, učím, učím. Jako čím víc příležitostí mám, tak samozřejmě tím se posouvám někam dál. A musím říct, že toto byla obrovská zkušenost. A určitě to obohatilo i mě. Samozřejmě jako jistá zátěž to je, protože ta příprava je poměrně náročná. (Učitelka, škola D)

3.1 Sociální adaptace pohledem pedagogů

Přístup škol k sociální adaptaci byl ovlivněn vlnou, v níž žáci do české školy přišli. K první vlně ukrajinských žáků na jaře 2022 školy zaujímaly vyhraněně **pečovatelský přístup**, zatímco přístup k podzimní vlně žáků označují více jako **běžnou podporu**, kterou na školách získávají i jiní žáci cizinci. Bez ohledu na vlnu, v níž žáci přišli, však platí, že se jim školy snažily primárně zajistit **psychologický a sociální komfort** a rozvíjet u nich **schopnost komunikace** v českém jazyce. Cílem ředitelů i učitelů bylo, aby se nově příchozí ukrajinští žáci začali zapojovat do života školy, aby komunikovali s učiteli i na neformální bázi, aby nezůstávali uzavřeni pouze v ukrajinské komunitě a našli si nové kamarády i mezi českými spolužáky.

S těma březnovýma, tu adaptaci (jsme brali) na komunikační úrovni, že vždycky s nima někdo mluvil, chtěl po nich, aby mluvili česky, aby se přestali bát. (Ředitelka, škola E)

Naše prvotní reakce nebyla o tom, aby se učili. Byla o tom, aby se seznamovali s českým jazykem a aby se socializovali v té třídě. Takže loni nebylo tlačeno na výuku. Šlo o to, aby se začlenili a aby se seznamovali s českým jazykem. (Zástupkyně ředitele, škola B)

V rozhovorech ředitelé jednotně uváděli, že se sociální adaptace ukrajinských žáků na jejich škole zdařila. Nicméně učitelé, kteří jsou v každodenním přímém kontaktu se žáky, mnohdy vyjadřovali protichůdný pohled. Učitelé ilustrovali řadu příkladů, kdy k sociální adaptaci u ukrajinských žáků nedošlo. Kromě osobnostních charakteristik konkrétních žáků učitelé identifikovali **příčiny nedostatečné sociální adaptace** v nízké znalosti českého jazyka a v nevyhovující kompozici školní třídy. Ze zkušeností učitelů

vyplývalo, že utváření sociálních vazeb mezi ukrajinskými a českými žáky neprospívá větší počet ukrajinských žáků ve třídě (viz též nálezy ze sociometrických dotazníků dále). Důsledkem je, že ukrajinští žáci pak ve třídě komunikují převážně mezi sebou a nemají snahu vyhledávat sociální kontakty mimo svoji komunitu. V této situaci nedochází k začlenění žáka do kolektivu třídy, což znesnadňuje mimo jiné i osvojování českého jazyka.

Jak oni se nebavili s těmi ostatními, tak opravdu zazvonilo na přestávku a byli na mobilu celou dobu. Spolu, protože oni se baví ukrajinsky, oni s těma našima se nebaví. (Učitelka, škola C)

3.2 Akademická adaptace pohledem pedagogů

Akademická adaptace byla vnímána jako obtížnější než adaptace sociální. Učitelé vnímali velmi různorodou míru, v níž se různí ukrajinští žáci zapojovali do výuky, pracovali a plnili úkoly. Tuto percepce potvrzovala naše pozorování ve výuce. Celkově učitelé vyjadřovali nejistotu ohledně toho, **jak vysoké akademické nároky na žáky klást** a čím si vysvětlovat nízkou angažovanost některých žáků.

Viděla jsem u nich nízkou motivaci k učení, k tomu něco dělat. Ted' už po nich s kolegy chceme, aby pracovali, byť ty výstupy stahujeme na nižší úroveň, aby to pro ně bylo zvládnutelné a nějakým způsobem alespoň trošku příjemné. ... Tak jsem nevěděla, jestli je to dáno tím, že na jaře nic moc dělat nemuseli a nezískali návyky, anebo je to tím, že čekají na dobu, kdy se budou moci vrátit domů. (Učitelka, škola A)

Učitelé dále vyjadřovali nejistotu ohledně toho, do jaké míry ukrajinským žákům upravovat kurikulum a jak přistupovat k jejich hodnocení. Tato nejistota ústila ve většině sledovaných tříd k tomu, že učitelé univerzálně kladli na ukrajinské žáky spíše nízké nároky a nadřazovali jejich sociální adaptaci a pohodu nad plnohodnotným zapojením do výuky.

Při zapojování žáků do výuky byly patrné **rozdíly ve zkušenostech různých učitelů** s diferencovaným a individualizovaným přístupem k žákům. V zásadě bylo možné rozlišit tři rámcové přístupy: (1) s ukrajinskými žáky bylo zacházeno stejně jako s ostatními žáky ve třídě; (2) s ukrajinskými žáky bylo zacházeno zřetelně jinak, pracovali odděleně na jiném učivu a specifických úkolech; (3) čeští i ukrajinští žáci pracovali na stejném učivu a úkolech, ale ukrajinští žáci dostávali upravené výukové materiály, dodatečnou podporu učitele či asistenta pedagoga, upravené požadavky na výstupy. Varianta 3 se na základě pozorování jeví jako optimální. Varianta 1 totiž často vedla k vyloučení ukrajinských žáků z komunikace, neboť nároky a tempo pro ně nebyly zvladatelné. Varianta 2 zase brzdí potenciál žáků, odděluje je a uzavírá do etnicky segregovaných skupin. Zároveň platí, že varianta 2 obvykle vede k odhlížení od rozdílů mezi různými ukrajinskými žáky – je s nimi zacházeno jako s homogenní skupinou bez rozlišování jejich pokročilosti.

Jako kritický horizont byly všemi učiteli vnímány **přijímací zkoušky na střední škole**. Učitelé vyjadřovali pochybnosti o tom, že budou ukrajinští žáci připraveni tak, aby

u zkoušek obstáli. Vyjadřovali obavy o jejich budoucnost. Stejně tak je však nejistota ohledně toho, jak budou přijímací zkoušky pro ukrajinské žáky pojaty, vedla k obavám z možné nespravedlnosti přijímacího řízení ve vztahu k českým žákům. Opakovaně se objevovalo tvrzení, že ukrajínští žáci mohou přijímací zkoušky zvládnout, pokud se budou intenzivně připravovat mimo školu. To si zaslouhuje pozornost v kombinaci s nízkými akademickými nároky, které učitelé ve školní třídě na ukrajinské žáky často kladou (viz výše). Výsledkem je totiž situace, kdy je ve škole na žáky **vyvíjen záměrně malý tlak z důvodů jejich well-beingu**, avšak zároveň se akceptuje jako pravděpodobný či možný jejich budoucí neúspěch.

Jak se dostanou na střední školy, to se nedostanou vůbec nebo naopak třeba, že budou mít určité třídy kapacity, které musí zaplnit Ukrajinci? A tím pádem, to řeknu blbě, že se nedostanou naše děcka, které splní to zadání? To mi přijde jako nedořešená otázka, která by se možná měla řešit, protože to je docela dost velká starost. Co s těmi dětmi bude, když ukončí základní vzdělání? (Učitelka, škola B)

Myslím si, že ze čtyř ukrajinských žaček v mé třídě, dvě si myslím, že by mohly zvládnout střední školu s maturitou, přijímačky, že? Ale budou muset máknout, něco pro to udělat. Nebude jim stačit jenom to, co se dělá ve škole. (Učitelka, škola F)

4 Adaptace pohledem žáků a rodičů

4.1 Sociální adaptace pohledem ukrajinských žáků a rodičů

Ačkoliv rodiče celkově vidí sociální adaptaci svých dětí jako dobrou a žáci v rozhovorech zpočátku tvrdili, že se cítí být do kolektivu školní třídy dobře začleněni, během dotazování postupně vycházelo najevo, že **udržují vztahy především s ukrajinskými spolužáky**. Ukrajínští žáci zároveň vyjadřovali přání být více v kontaktu s českými spolužáky, což svědčí o tom, že jim vztahy s českými spolužáky nejsou lhostejné a přáli by si je zlepšit.

[Je něco, co bys změnila ve třídě nebo v kolektivu?] Být brán vážně jako spolužák. Aby nás čeští spolužáci brali, že bychom s nimi komunikovali, mluvili s nimi na stejné úrovni. (Žačka, škola F)

Rodiče vnímali jako stěžejní prvek brzdící sociální adaptaci jejich dětí přetrvávající jazykovou bariéru. Většina rodičů se však domnívá, že komunikační schopnosti dětí se během několika měsíců vzdělávání v české základní škole výrazně zlepšily.

Zpočátku samozřejmě jazyková bariéra, protože dcera zpočátku uměla říct jenom: „Jak se máš? Jak se jmenuješ?“ A teď, když začala víc mluvit, může s někým ještě víc komunikovat. Díky tomu má více přátel. (Matka, škola B)

Z výzkumu vyplynulo, že **jazyková bariéra je jen jednou z překážek sociální adaptace**. Někteří ukrajinští žáci zažili ve škole negativní situace (urážky, potyčky) s českými spolužáky kvůli své etnicitě. Možné problémy v sociální adaptaci reflektovali také rodiče žáků. Rovněž oni hovořili o konfliktech s českými spolužáky, kterým jejich děti ve školním prostředí v některých případech čelily.

Z příkladů lépe sociálně adaptovaných žáků vyplynulo, že pro rozvoj jazykových kompetencí, a tím pádem i pro sociální adaptaci, jsou přínosné neformální aktivity realizované s českými spolužáky. Roli při sociální adaptaci hrají i další faktory, jakými jsou způsob práce s českými a ukrajinskými žáky ve výuce (např. zařazování práce ve smíšených skupinách), způsob předcházení a řešení konfliktů mezi českými a ukrajinskými žáky atd.

4.3. Akademická adaptace pohledem ukrajinských žáků a rodičů

Rodiče obecně vyjadřovali vděčnost, že se jejich děti mohou po odchodu z Ukrajiny vzdělávat v české základní škole. Žáci i rodiče **pozitivně reflektují přístup českých učitelů**, které ve srovnání s ukrajinskými učiteli považují za vstřícnější a otevřenější. Žáci navíc v rozhovorech vyzdvihovali zajímavé formy a metody výuky používané českými učiteli či využívání atraktivních pomůcek, jejichž prostřednictvím jim ve výuce předávají učivo. Celkově se jim český vzdělávací **system jeví jako modernější** a „západnější“ než ukrajinský. Důsledkem je, že se ukrajinští žáci do české školy více těší a dosahují subjektivně lepších vzdělávacích výsledků, než jak tomu bylo na Ukrajině.

Akcentování sociální adaptace školami je také pravděpodobným důvodem, proč **ukrajinští žáci hodnotí českou školu nejen jako zábavnější, ale též jako snazší** v porovnání se školou na Ukrajině. Výuku v české škole považují za méně náročnou, přičemž v mnoha případech pociťují nižší vzdělávací nároky, které na ně učitelé kladou.

Škola se mi líbí. Není tu tak těžká výuka jako na Ukrajině, nežadávají toho tady tolik. (Žák, škola A)

Žáci zároveň reflektují to, že s nimi učitelé nezacházejí stejně jako s českými spolužáky, nýbrž pro ně, jako pro skupinu, volí snadnější úlohy (výše popsáno jako varianta 2).

Vždycky to je tak, že Češi spolu, že to je jedna skupinka, a my (ukrajinští žáci) děláme jiné úkoly nebo něco lehčího. (Žačka, škola B)

V rozhovorech s rodiči potom nepřímou zaznívala kritika toho, že **české školy nadřazují sociální adaptaci nad adaptaci akademickou**. Rodiče sociální adaptaci považují za nutný předpoklad adaptace akademické. Kládou však důraz rovněž na adaptaci akademickou a spatřují riziko v tom, když se pomyslný jazýček vah příliš převáží a akademická adaptace je na úkor toho, aby se žáci ve škole cítili dobře, učitelé upozaděna. Srovnání nižších akademických nároků kladených českými učiteli na ukrajinské žáky s požadavky, které na ně byly kladeny na ukrajinské škole, vedou některé rodiče k přesvědčení, že **český vzdělávací systém má nižší standardy výstupů**.

*Samotný program je pro děti snazší, na Ukrajině je to o dost složitější.
(Otec, škola A)*

*[Co myslíte, v čem se liší ukrajinská škola od české?] Upřímně? Úroveň znalostí.
Naše ukrajinské školy jsou na mnohem vyšší úrovni. Je to tu (v české škole) lehčí.
Tady se nezdávají domácí úkoly, jen někdy. Staršímu synovi se moc hodí znalosti
z ukrajinské školy. Levou zadní se sám dostal na střední. (Matka, škola A)*

Některým ukrajinským žákům se dokonce navzdory přetrvávající jazykové bariéře **zlepšil po přechodu do české školy prospěch**. Tento fenomén lze vysvětlit jednak jako důsledek rozdílů mezi českým a ukrajinským vzdělávacím systémem, kdy část ukrajinských žáků přišla do české školy s určitým náskokem ve vědomostech a dovednostech, a to zejména v matematice, což v rozhovorech potvrzovali rovněž učitelé. Na druhou stranu skutečnost, že ukrajínští žáci mají v české škole lepší prospěch, je stejně tak důkazem **nižších akademických požadavků českých učitelů a mírnějšího hodnocení**, než na které byli zvyklí v ukrajinské škole.

*Dcera přinesla v září vysvědčení, jenomže na něm byly samé jedničky. Ale já
těm jedničkám moc nevěřím, protože tehdy ještě všemu nerozuměla, učila se
jeden měsíc. Takže chápu, že tam tak seděla a ničemu nerozuměla. Ale má samé
jedničky. Samozřejmě, že je to příjemné, ale přála bych si spravedlivé známky.
(Matka, škola A)*

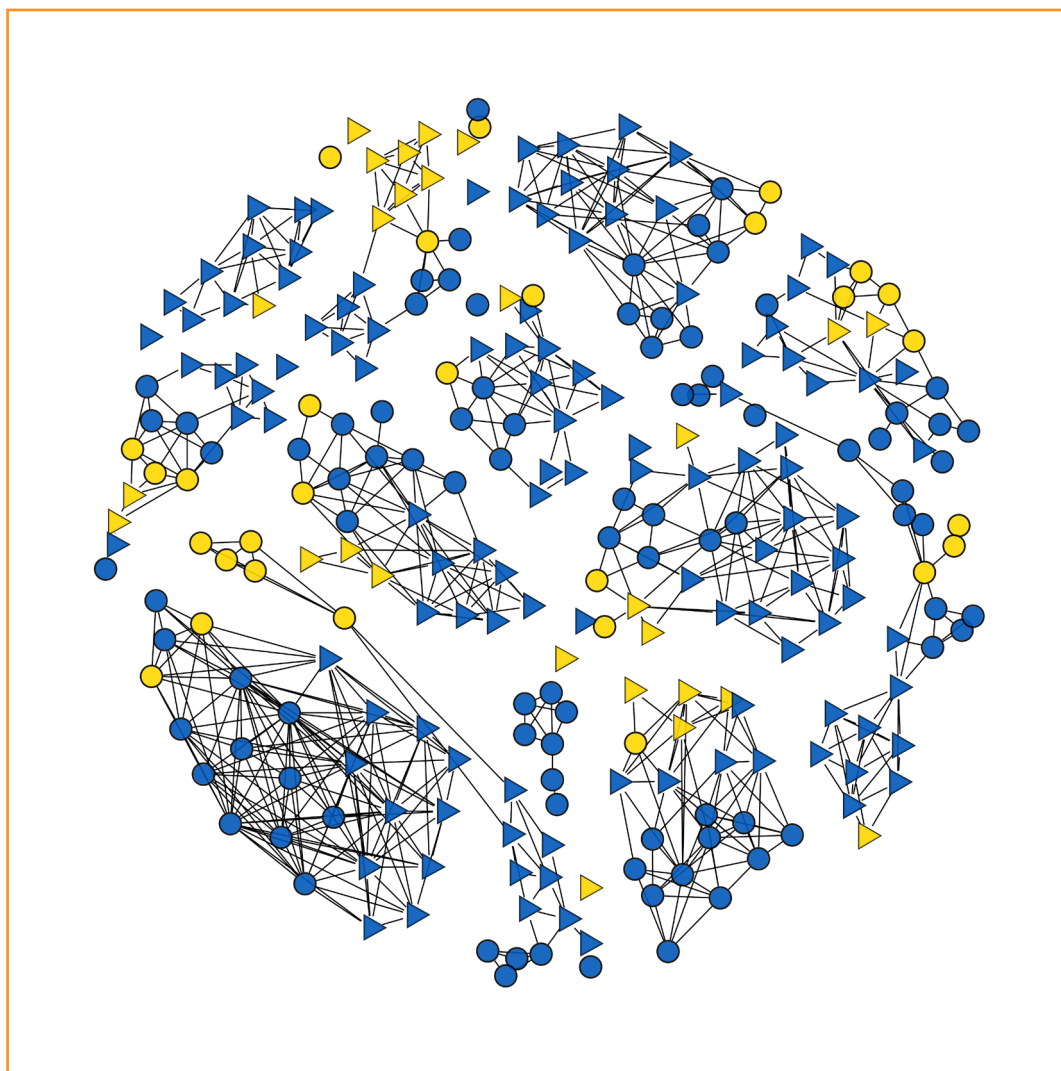
Důraz na sociální adaptaci se tak sice propisuje do **celkově pozitivního rámování české školy** ukrajinskými žáky i jejich rodiči, nicméně může mít i nezamýšlené negativní dopady. Stejně jako učitelé, také rodiče upřednostňování sociální adaptace na úkor adaptace akademické spatřují jako největší **riziko u žáků, které čeká přechod ze základní na střední školu**.

5 Adaptace pohledem sociometrie

Všichni žáci ve sledovaných třídách vyplnili sociometrický dotazník, který zjišťoval pozitivní i negativní vztahy každého žáka ke všem jeho spolužákům. Bylo tak možné posoudit míru zapojení ukrajinských žáků do přátelských vazeb ve třídě a stejně tak míru jejich odmítání. Sociometrické šetření ukázalo, že **sociální adaptace ukrajinských žáků v českých žákovských kolektivech je nízká**. Ukrajínští žáci jsou v porovnání s českými žáky méně oblíbení a vztahy ve třídách jsou do velké míry etnický segregované (Obrázek 1).

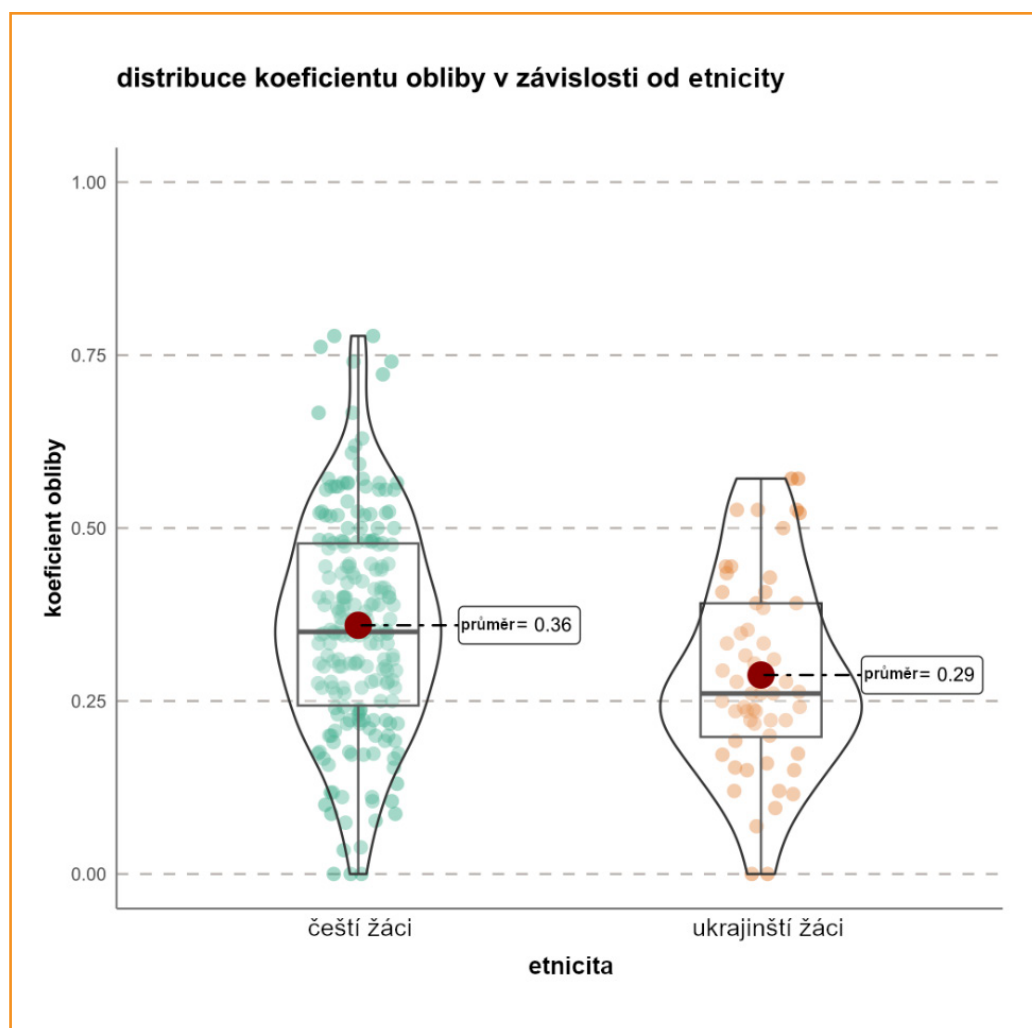
Obrázek 1: Sociální sítě přátelství ve sledovaných třídách

Pozn.: Každý trs představuje jednu školní třídu; modrá barva – český žák, žlutá barva – ukrajinský žák, kruh – dívka, trojúhelník – chlapec. Spojnice mezi prvky znamenají přátelské vazby mezi žáky.

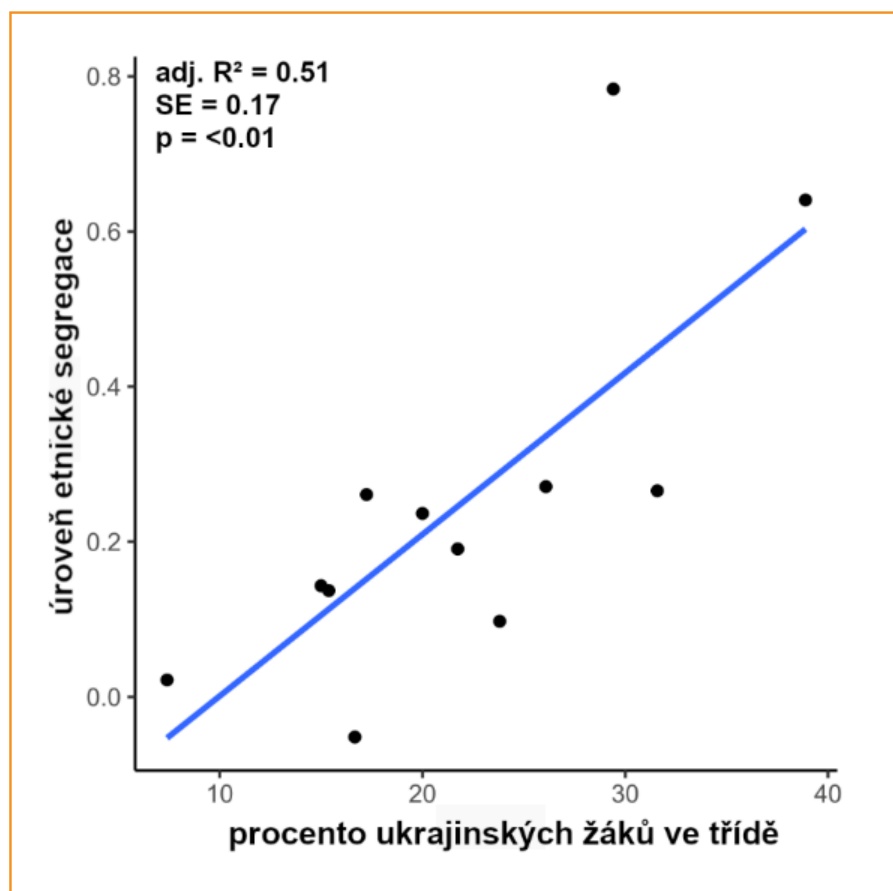
U žáků jsme nejdříve vypočítali koeficient oblíbenosti, který měří procento spolužáků, kteří se chtějí s daným žákem přátelit. Čím je hodnota koeficientu vyšší, tím je žák ve třídě oblíbenější (pozn.: hodnota koeficientu 1 značí, že se s žákem chce přátelit celá třída, zatímco hodnota 0 značí, že žák je celou třídou odmítán). **Ukrajínští žáci mají koeficient oblíbenosti významně nižší než čeští žáci** (Obrázek 2). V porovnání s českými žáky se tedy s ukrajinskými žáky chce ve třídě přátelit o 19 % méně spolužáků.

Obrázek 2: Distribuce koeficientu oblíbenosti u českých a ukrajinských žáků

Ve třídách jsme dále vypočítali index etnické segregace. Čím je index vyšší, tím vyšší míra segregace na základě etnicity se ve třídě vyskytuje. Hodnota indexu 1 značí, že všechny vztahy ve třídě jsou segregované a mezi českými a ukrajinskými žáky nevznikají kamarádské vazby. Záporná hodnota indexu znamená, že žáci ve třídě vytvářejí etnicky smíšená kamarádství. Ve sledovaných třídách byla průměrná úroveň indexu etnické segregace 0,25. Tato hodnota znamená, že ve třídách s integrovanými ukrajinskými žáky se vytvářejí převážně **etnicky segregovaná přátelství**. Zjednodušeně řečeno v těchto třídách mají čeští žáci tendenci se přátelit s českými spolužáky a ukrajínští žáci s ukrajinskými spolužáky. Z analýzy dat dále vyplynulo, že tato tendence se zvyšuje s rostoucím zastoupením ukrajinských žáků ve třídě (Obrázek 3). Čím více je ve třídě ukrajinských žáků, tím méně se přátelí s českými spolužáky.

Obrázek 3: Vztah mezi procentem ukrajinských žáků ve třídě a etnickou segregací

Zdroje

MŠMT. (2022). *Základní informace k ukrajinské problematice v regionálním školství: rychlý výběr z dat zahajovacích výkazů ke školnímu roku 2022/23*. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy – Odbor informatiky a statistiky.

Novosák, J., Andrys, O., Zatloukal, P., Pavlas, T., & Spitzerová, M. (2022). *Průběžná zpráva o integraci ukrajinských dětí a žáků*. ČŠI. <https://www.csicr.cz/cz/Aktuality/Tematicka-zprava-Prubezna-zprava-o-integraci-a-vzd>

Prokop, D., Kavanová, M., Škvrňák, M., Kunc, M., Gargulák, K., Levinský, M., & Bicanová, J. (2023). *Hlas Ukrajinců: vzdělávání dětí. Výzkum mezi uprchlíky*. PAQ Research. <https://www.paqresearch.cz/post/vzdelavani-ukrajinskych-deti-v-cesku>

UNHCR. (2023, 28. února). *Operational data portal: Ukraine refugee situation*. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

Zákon č. 67/2022 Sb., o opatřeních v oblasti školství v souvislosti s ozbrojeným konfliktem na území Ukrajiny vyvolaným invazí vojsk Ruské federace (2022). <https://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=39343>